

Sólyom Andrea¹

Túraútvonalak az empíria ösvényein Recenzió Gagy József: *Sajátterep* c. könyvéről (Kriza János Néprajzi Társaság, 2024)

A cím: *Sajátterep* elsöre birtoklónak is hangozhat, az enyém, ura tudok lenni, úgy is olvasható, mint a saját világ, környezet egy szeletének leírása. Egyes terek leírása során és személyes percepcióm szerint ebből van több, kívülálló marad, utazó, összekötő a világok között, nem simul bele a tájba. Amikor pedig a tanári, ingázói, szakmai gyakorlatvezetői szerepre reflektál, akkor természetesen belülről is teszi, saját példáján keresztül. Az alcím finomítja a határozott, egybeírt, rövid és frappáns címet: utak, módszertani tanulságok. Ez a szerző alázatát is üzeni: nem módszertani kézikönyvnek, hanem lehetséges kiindulópontnak, mankónak szánja.

A könyvnek hét fejezete van. A részletes ismertetés nem tárgya jelen írásnak, de röviden felvázolom a kötet szerkezetét. A viszonylag terjedelmes bevezetőből az is kiderül, hogy a terepre járásnak családi gyökerei is vannak az édesapja révén, ismerteti a fogalmakat, majd bevezet az egyik hitvallásába, amellyel magam is próbálom megfertőzni a körülöttem levő fiatalokat (főleg a 6–12 éves korosztályt, a 20 éveseket is persze, de velük sem könnyű): „Gyalogolni jó! Szétnézni jó! Beszélgetni jó! Megérteni jó!” Lehet, hogy az antropológiában gyakori, a szociológiában kevésbé, hogy egy kutató ennyire hosszú időn át kitartson egyetlen terep mellett, pedig valószínűleg segíti a társadalmi folyamatok mélyebb megértését. Etéd, Szentegyháza, Máréfalva, Csíkfalva ilyen hosszú távú maratonok helyszíne.

A második fejezetben a gyűjtésről olvashatunk röviden, megtudhatjuk, hogy kutatói pályáját három éven át, összesen 27 napig tartó néprajzi gyűjtéssel kezdte Etéd környékén, szakdolgozatot írt a mondákról hiedelmekről. Fontosnak tartja több ízben is leszögezni, hogy nem tanult kutatómódszertant, tehát inkább autodidaktaként határozza meg magát. Visszatekintve akkor úgy élte meg, hogy értékmentő munkát végez, az utolsó öt méteren rögzíti a még létező tudást. Ezt az állítását az is alátámasztja, hogy néhány év leforgása alatt, a rendszerváltás után már nem találja nyomát a boszorkányokról szóló legendáknak. Huszonhárom faluban hetvenhárom adatközlőtől 142 darabos mondagyűjteményt dolgoz fel 191 oldalas szakdolgozatában. A témavezetők álma vagy rémálma?

Majd a beavató terep következik, amelyben a diákokkal folytatott munka didaktikai szempontjaiba nyerünk betekintést. Kiderül, hogy nemcsak egyetemi tanárkodása idején, hanem még a nyolcvanas években, a közoktatásban való munkálkodása során kezdte el a diákok beavatót a terepezés rejtelmeibe a néprajzi kör keretében. Ez segített annak megértésében, hogy mi is történt például Csíkfalván éveken át 2004-től 2016-ig, ahol néha figyelemmel követhettem az általa vezetett nyári szakmai gyakorlat alakulását, és azon is eltöprenghettem, hogy milyen

¹ Szociológus, egyetemi adjunktus, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar, Társadalomtudományi tanszék, solyomandrea@uni.sapientia.ro, <https://orcid.org/0000-0002-5403-341X>

szándékai voltak ezzel a szervezőnek. Kívülről az volt észlelhető, hogy évről évre hasonló témájú kérdőívvél járják ugyanazokat a helyszíneket, a kutatási eszköz is megkérdőjelezhető szakmai szempontból, meg az eredményként összegyűjthető és feldolgozható adatok hasznosíthatósága is. Az érthető volt, hogy ennek a tábornak egyrészt csapatépítő jellege volt a reggeli és esti rítusok révén, és hogy ezáltal a diákok gyakorolhatják a kapcsolatfelvétel és -ápolás, a megfigyelés, bizalomépítés technikáit, de úgy véltem, hogy ennyi energiaráfordítással akár más helyszínen, hasznosabb eszközzel, gyakorlatba beépíthetőbb eredményekkel is járhatna egy ilyen kezdeményezés. Bár a tapasztalatok is azt mutatják, illetve sok helyen olvasható a szakirodalomban is, hogy nehéz összeegyeztetni egymással, egyszerre abszolválni a didaktikai, akadémiai, vidékfejlesztési és egyéb célokat. A sapientias diákokkal terepnaplót is írat, ezáltal fejleszti megfigyelési készségeiket.

Az ismerős terep (amelyet úgy határoz meg, hogy a leírt terep számít ismerősnek) című negyedik, legterjedelmesebb fejezet olvasása során számomra a legfontosabb üzenet az volt, hogy mindig legalább kettős identitással van jelen a szerző helyzetekben, sohasem csak magánemberként vagy a tanári, újságírói szerepnek megfelelő inget ölti magára, hanem a kutatói, antropológusi szemüveget is folyamatosan viseli és az eseményeket ezen keresztül is szemléli, legyen az ingázás, temetés, diákokkal való iskolai és extrakurrikuláris foglalkozás. Belekóstoltat a patakon inneni és túli (az elméleti és szakközépiskolák között húzódó mentális határ) iskolák világába, a lógáshoz való viszonyba tanárszemmel és osztályfőnökként, az ösztöndíjak levonását kiszámoló előkönyvelőként, családlátogatóként, az őszi betakarítási munkálatokra kivezényelt diákokat felügyelő ismerkedő megfigyelőként. Megtudhatjuk azt is, hogy milyen feltételeket kellett volna teljesíteni a szocializmusban a doktori képzésre való beiratkozáshoz, amivel ezek szerint már akkor kacérkodott, végül egy időre az egyéni és csoportos önképzés útjára lépett. Például nem lehetett évismétlő, túl sok igazolatlan hiányzással rendelkező, büneset elkövető diákja annak, akinek ilyen aspirációi voltak. Az ingázást nemcsak a késő diákokat felmentő tanárként, hanem a szentegyházi líceum alkalmazottjaként is megtapasztalta és megfigyelte, az ingázó diákokkal naplót, fogalmazást írat egy-egy napjukról, ami az osztályozás mellett a megfigyelést is elősegítette, egy temetésen a kívülálló osztályfőnökként betöltött saját szerepére reflektál terepnaplójában, és úgy tűnik, hogy mindent értékesít, esetbemutatók, tanulmányok, cikkek formájában, az ecoi levágott disznó minden darabját hasznosítja. Módszerei között a kísérletet is megtaláljuk, amikor álverekedést szervez meg, hogy megfigyelhesse a közönséget alkotó diákok reakcióit, bár mint utóbb kiderül, nem sikerült hitelesre a jelenet, a szereplőválasztás. A Micsurin-megnyitóról készült tanulmányrészlete kontextualizálja az iskolák közötti kulturális különbségeket, a tanárok viszonyulásmódjait, ezt az eseménysorozatot is felhasználja kutatói célokra is.

Majd a következő két fejezetben a hosszú beszélgetések következnek, amelyeket Máréfalván és Csíkfalván folytat éveken, összességében évtizedeken keresztül. Külső szemlélőként szintén nehezen érthető, hogy miért „költözik be” időről időre ugyanahhoz az alanyhoz, miért nem megy máshová, más alanyhoz, más faluba, mi az, amit ezektől a kiválasztott alanyoktól remél a saját életútjuk megismerésén túl. Ezekre részben választ adnak az időközben megjelenő publikációi, de a puzzle-darabok, motivációk ennek a könyvnek az olvasása során kristályosodnak ki. 2000-ben iratkozott be doktori iskolába, és az 1993-ban megkezdett máréfalvi terepezéséből írta meg a világvégevárásról szóló dolgozatát, közben természetesen publikálta többek között a

begyűjtött hiedelemszövegeket. 2010-ben megjelent könyve kudarctörténetére is reflektál, az adatközlője biográfiájának kendőzetlen, a kanonizációba nem illeszkedő találása miatt megsértődtek az asszonynak emléket állítani készülő rokonok. Így egy időre kivonulni kényszerült a témából és a terepből. Majd a székely kapukkal és az örökségesítés témával tért vissza, ezekből a kutatásokból a máréfalvi erdőgazdálkodási feszültségek is felsejlenek, ami szintén egy rizikós, érzékeny kérdés. Csíkfalva községben három alannal beszélgetett hosszan, türelmesen és kitaratóan az elmúlt két évtizedben, ezek részleteibe, technikáiba, tanulságaiba is beavatja az olvasót. Természetesen ezekből is több könyv született.

A könyvet záró rövid fejezet eleget tesz az olvasói eligazítás követelményeinek. Százötvennyolc lábjegyzet igazítja útba az olvasót, és 38 képpel illusztrálja a mondanivalóját. Százharmincegy szakirodalmi tételből 45 (1977 és 2023 között megjelent) saját munka, 86 pedig mások műve. Saját bevallása szerint nem leltározza fel az összes terepkutatását, de azért vélhetően nagy részükből kapunk kóstolót. Vannak fontos elméleti és módszertani kiindulópontjai, amelyekhez vissza-visszatér, viszonyul hozzájuk, feltétlenül idesorolható a teljesség igénye nélkül Clifford Geerts, A. Gergely András, James Clifford és persze a KAM-osok, a csoportos önképzés korábbi évtizedekben biztonságot nyújtó közege.

A könyv tehát évtizedeket fog át, belekortyolhatunk a közoktatásban szerzett tapasztalataiba, képet kapunk az ingázás megélésébe, nemcsak tanári, hanem diákszemszögből is, reflektál a kudarccélményekre is, amelyek közül az egyik a máréfalvi szentasszony történetének helyi percepcióját övezte, a másik pedig az egyetem Terepmunka Módszertani Központ létrehozását célzó álmegvalósítási kísérletét mutatja be. A szerző úgy vezet be a terepmunkába, hogy nem szabályokkal, receptekkel látja el az olvasót, hanem mentorként elmondja, hogy ő mit és hogyan tapasztalt meg. Itt is köztes szerepben találjuk, mert szabadon engedti az okulni vágyót, se nem tanár, se nem riporter, se nem önbioográfia-író, hanem olyan mint a főhősei, pl. Domi bácsi: beszélgetni akar velünk.

Türelmes a szerző akkor, amikor terepen dolgozik, nem sajnálja az energiát, erőforrást (üzemanyagot, kis figyelmességeket stb.) arra, hogy éveken keresztül visszajárjon, gyalogoljon, szétnézzon, beszélgessen, megértsen alanyokat, folyamatokat, társadalmi változásokat. Ez az erény viszont jelen könyvben nem domborodik ki, sietősnek tűnik abban, ahogy a termék megjelentetéséhez viszonyult az utolsó simítások, olvasószerkesztés, korrektúra, szerkezeti átgondolás tekintetében – ezek zöme akár önkéntesek bevonásával is finomítható (és ez egyben egy, tanúk előtt történő felajánlás is a jövőre nézve).

Ugyanakkor némi grafomániával is vádolható a szerző, amiért ilyen szinten és intenzitással termel. A felhalmozott tapasztalatok hasznosításáról szóló ars poeticája kiderül az Ecora való hivatkozásból: „a szakdolgozat olyan, mint a levágott disznó, nem kell eldobni semmit, minden testrész hasznosítható. Ilyen a terep is” (Gagyi, 2024: 115). Úgy tűnik, helyenként szó szerint minden szeletre, darabra alkalmazza ezt.

A könyv olvasásakor eleinte furcsának, szokatlannak tűnnek a túl hosszú önidézetek, amelyeket főleg korábban megjelent munkáiból emel be, nem érthető, hogy miért nem elég ezekre csak hivatkozni vagy mellékletként, esetleg végjegyzetként közölni. Aztán a későbbiek során érthetővé válik, hogy segítik a megértést ott helyben, nem kell más könyveket megkeresni, fellapozni, tulajdonképpen energiát spórol ezáltal az érdeklődő olvasónak, ám megfontolandó

lenne egyes szövegrészeket rövidebben közölni, tekintettel a felnövekvő generáció olvasási szokásaira.

Ki a célközönség, kinek szánja ezt a könyvet? Ez a műfaj, terjedelem és forma elsősorban nem a fiatal generációt szólítja meg, amely az egyetemre iratkozva elindult a kutatóvá érés útján, mert ahhoz túl részletes, túl hosszú időt fed le, nem elég pörgős, és a tapasztalatok azt mutatják, a terepezés során bemutatott technikáknak csak egy része alkalmazható ma már egyetemi csoportokban, amelyeknek rövid távon látszik az eredménye. Az évekig tartó hosszú beszélgetésekre ugyanazzal az emberrel például nehezen rávehetők a diákok. Inkább a kutatási tapasztalattal már rendelkező sorstársak közül kerülhet ki a könyv olvasóközönsége.

A szociográfia, annak definíciója szerint, közösségek életviszonyait, életmódját kutatja és rendszerezve leírja, személyes élményeket beleszöve. A könyvben szereplő első utalásnál mintha szitokszónak számítana, úgy tűnik, hogy tiltakozik a besorolás ellen, már erről magánleveleztünk is egyszer, a másodiknál már mintha beletörődne a szerző, bár ott nem őt, hanem a művét sorolják be. Kevesebbnek számít a szociográfia szűk pázmája, mint a társadalomkutatás nagy átfogó útja. Nem teljesen világos a recenzió számára, hogy pontosan mi a kifogása ellene a szerzőnek, hogy egyes lexikonszerkesztők valamikor az irodalom felé sorolták, tolták. Gagy József széles spektrumú, sok szöveget átfogó térkamerája, nem felülről, repülőből fényképező látásmódja, ebben is köztes pozíciója, néha belülről, máskor kívülről érzékeny receptorai által láttat. Az interjúalanyok narratíváinak feldolgozásával társadalomtörténeti látleteket nyújt, társadalmi jelenségeket magyaráz.

SZAKIRODALOM REFERENCE

Gagy József (2024) *Sajátterep*. Kriza János Néprajzi Társaság.